

DANIEL BARIĆ (HG.), *DIE LEBENSERINNERUNGEN VON CARL PATSCH. ARCHÄOLOGIE EINES LEBENS ZWISCHEN BÖHMEN UND BOSNIEN*, DIGIOST, BD. 17, FRANK & TIMME, BERLIN 2023, STR. 318.

Knjiga *Die Lebenserinnerungen von Carl Patsch: Archäologie eines Lebens zwischen Böhmen und Bosnien* [Životna sjećanja Carla Patscha: Arheologija jednog života između Češke i Bosne] autora i urednika Daniela Barića, historičara i filologa te predavača slavistike na Sorboni u Parizu, pruža iscrpan prikaz života i memoara Carla Patscha. Ovaj značajni arheolog svojim je djelovanjem uveliko oblikovao razvoj arheologije u Bosni i Hercegovini tokom austrougarske uprave. Memoari, koje je Patsch započeo pisati u 73. godini života, nude jedinstveni uvid u njegov život, rad i odnos prema Bosni i Hercegovini, kao i prema vlastitoj prošlosti. Iako je inicijalno planirao da tekst ostane privatna stvar, namijenjena samo njegovoj porodici, memoari su s vremenom dospjeli do šire javnosti, postajući značajan izvor za historičare, kolege i prijatelje.

Strukturirana u tri glavna dijela, publikacija najveći i najvažniji prostor posvećuje memoarima Carla Patscha. Prvi dio pruža uvod u Patschov život i naučni rad, smještajući ga u kontekst vremena i prostora u kojem je djelovao. Barić u ovom dijelu objašnjava Patschovu važnost kao pionira arheoloških istraživanja u Bosni i Hercegovini te njegov utjecaj na razvoj arheologije u jugoistočnoj Evropi. Također, raspravlja o njegovoj ulozi u formiranju arheoloških zbirki i njegovom odnosu prema kulturnim i društvenim procesima tog doba. Ovdje se posebno ističe metaforička, fukoovska upotreba termina arheologija u naslovu knjige, koja upućuje na istraživanje slojeva i konteksta Patschovog života, sjećanja i djelovanja – gotovo poput analize “iskopina” jednog intelektualnog i profesionalnog postojanja, gdje se pažljivo razmatraju diskurzivni i historijski obrasci koji su oblikovali njegov rad i život.

Centralni i najopsežniji dio knjige posvećen je Patschovim memoarima. Ovaj segment sadrži originalne tekstove memoara, obogaćene uredničkim bilješkama i komentarima koji kontekstualiziraju Patschove opise. Memoari otkrivaju pojedinosti o njegovom privatnom životu, naučnim ekspedicijama i svakodnevnom radu, s posebnim naglaskom na period koji je proveo u Bosni i Hercegovini. Barić posebno naglašava vrijednost ovih zapisa kao jedinstvenog svjedočanstva Patschovog života, ali i kao važnog izvora za razumijevanje kulturno-

historijskog konteksta austrougarske uprave u regiji. Treći dio knjige čine prilozi, uključujući dodatne dokumente, sjećanja savremenika na Patscha, genealoške podatke o njegovoj porodici, te bibliografske i arhivske izvore. Ova sekcija dodatno upotpunjuje sliku o Patschovom životu i njegovom naučnom doprinosu.

Carl Patsch nije dovršio svoje memoare zbog tragičnog završetka života u februaru 1945. godine, kada je poginuo u savezničkom zračnom bombardiranju zajedno sa svojom kćerkom. Iako je spis prekinut, tekst se prostire do 1902. godine, s povremenim referencama na događaje koji su se zbili do 1919. godine, a u rijetkim slučajevima i na period do 1940. godine. Iako bi se moglo pretpostaviti da je Patsch planirao završiti memoare, sadržaj se gotovo isključivo fokusira na njegov život do 1919. godine, dok politička i moralna pitanja ostaju izvan njegovog narativa. Patsch je, naime, bio sklon izbjegavanju teških, politički osjetljivih tema, poput antisemitizma, koji je bio prisutan u to vrijeme u Beču, iako njegovi kasniji komentari ukazuju na njegov prezir prema nacizmu i diskriminaciji na Univerzitetu u Beču.

Ono što Barić ističe kao ključnu karakteristiku Patschovih memoara je njegov pristup pisanju, koji se temelji na detaljnoj analizi svakodnevnog života i vlastitih doživljaja, bez dubljih moralnih ili političkih sudova. Memoari nisu politička priznanja niti izrazi moralnih stavova, već lična sjećanja, usmjerena na detalje mjesta, ljudi i atmosfere, što im daje poseban karakter. Patsch nije namjeravao pisati za širu publiku, a u tome se razlikovao od svojeg kolege Ćire Truhelke i savremenika Heinricha Schliemana, koji su svoje memoare objavili. Iako se činilo da je bio svjestan mogućnosti da njegovi memoari dođu do šire javnosti, on ih nije oblikovao s tom namjerom, nego ih je napisao kao intimnu, porodičnu hroniku. Unatoč tome, ovaj spis je još dosta rano dospio do šireg čitatelelstva, posebno kod Patschovih prijatelja, pa je tako i primjerice profesor rimske historije i epigrafije sa Univerziteta u Beču Rudolf Egger (1882–1969) još u decembru 1945. objavio opširni nekrolog u kojem se pozvao i na ove memoare. Iz privatnog porodičnog posjeda memoari su zajedno s kompletnom Patschovom zaostavštinom završili u minhenskom Südost-Institutu 1956. godine.

Daniel Barić u ovoj knjizi objedinjuje brojne fragmente iz Patschove biografije, oslanjajući se prvenstveno na njegovu zaostavštinu, koju dodatno upotpunjuje podacima iz različitih izvora, uključujući sjećanja, pisma i privatne arhive. Ovaj pristup omogućio je značajan uvid u Patschov privatni život, koji je u ovom obimu bio dosad potpuno

nepoznat široj javnosti. Patsch potiče iz jedne mnogobrojne porodice, a tek je u zrelijoj fazi svog života uspio da dođe izvjesnog finansijskog blagostanja. Rođen je 1865. u mjestu Kovač kod Jičina (sjeveroistočno od Praga), a od ranog djetinjstva suočen je s čestim preseljenjima, koja je smatrao ključnim prekretnicama u životu, Patsch je prirodno povezao “mjesto” s pojedinim životnim fazama. Nakon što je njegov otac dobio zaposlenje u Voliniji, historijskoj pokrajini koja se danas najvećim dijelom nalazi u Ukrajini, a manjim u Poljskoj i Bjelorusiji, Patsch je u tamošnjim školama savladao ruski i poljski jezik. To mu je kasnije značajno olakšalo prilagodbu i učenje bosanskog jezika. U svojoj prvoj naučnoj studiji i autobiografiji, upravo se mjesta, kako primjećuje Barić, pojavljuju kao ključni elementi njegovog narativa. Tako je 1889. godine odbranio doktorsku tezu s naslovom *Strabos Quellen zur Geschichte seiner Zeit* (Strabonovi izvori za historiju njegovog vremena), nakon čega je imenovan asistentom na Arheološko-epigrafskom seminaru Univerziteta u Beču. Barić ističe da se kroz njegove spise i privatnu korespondenciju može iščitati želja da svoju porodicu pred kraj života ipak u društvenom pogledu izdigne. Porijeklo mu je iz Tirola, a identifikacioni markeri njegove porodične historije bile su tri stvari: njemački jezik, odanost dinastiji i katolicizam (str. 29). Ovi identifikacijski markeri odražavali su njegovu duboku povezanost s porodičnom tradicijom, koja je imala veliki utjecaj na oblikovanje njegove ličnosti i profesionalne karijere.

Barić detaljno razmatra i Patschov odnos prema Bosni i Hercegovini, gdje je proveo značajan dio svog života. Patsch je u Bosnu došao kao dio administracije austrougarske vlasti i, nakon što je ondje osnovao porodicu, sve više je osjećao pripadnost ovoj zemlji. Patsch je bio pasionirani tragač na antičke ostatke i njegovo istraživanje bilo je ključni faktor u razvoju arheologije u Bosni. Njegovi izleti u brdovite i teško pristupačne dijelove Bosne bili su potvrda njegovog entuzijazma prema istraživanju. Iako je već dvadesetak godina živio u Beču, Patsch je najdetaljnije u svojim memoarima pisao o svojem vremenu provedenom u Sarajevu za kojeg kaže da mu je “značajan period života” (“ein bedeutungsvoller Lebensabschnitt”), te je pri tome bio jedan od najumnijih naučnika i intelektualaca koji su u austrougarsko doba djelovali u Bosni i Hercegovini (str. 34).

Barić također naglašava Patschovu važnost u kontekstu bosanskohercegovačke arheologije, kao i njegovu ključnu ulogu u Zemaljskom muzeju. Patsch je bio prvi kustos rimske zbirke i ostao

je na toj funkciji do kraja Prvog svjetskog rata. Njegov rad u muzeju imao je značajan utjecaj na razvoj arheologije, a on je bio jedan od rijetkih arheologa koji su svojim radom oblikovali razvoj ove discipline u Bosni i Hercegovini. Neki kritičari primijetili su da je Patsch mogao pružiti više od fragmentarnih izvještaja o svojim istraživanjima, no kao pionir arheoloških istraživanja Bosne i Hercegovine ostavio je neizbrisiv trag u proučavanju antičke prošlosti ovog prostora. Iako su tokom njegovog života njegovi radovi bili nedovoljno cijenjeni, posebno od njegovih bečkih kolega, značaj Patschovih doprinosa rimskoj provincijalnoj arheologiji postao je očigledan tokom kasnijih istraživanja u socijalističkoj Jugoslaviji. Njegove studije o antičkoj epigrafiji, rimskoj cestovnoj mreži i arheološkim iskopavanjima u Bosni i Hercegovini pokazale su se nezaobilaznim izvorima za istraživače. Posebno su njegov rad na rekonstrukciji rimskih cesta i analiza njihove uloge u povezivanju provincije središnjim dijelovima Carstva postali ključni za razumijevanje rimske uprave na ovim prostorima. U bosanskohercegovačkoj i jugoslavenskoj historiografiji rimske ceste su često bile pozitivno prikazivane kao simbol civilizacijskog napretka, što je dodatno naglašavalo značaj Patschovih istraživanja. Patsch se ubraja među prve naučnike koji su u svoja istraživanja uključivali i analizu ekoloških uvjeta. Primijetio je nepovoljne ekološke prilike u Hercegovini svog vremena, naglašavajući da su bile znatno drugačije od onih u rimskom periodu, kada su klimatski i prirodni uslovi pogodovali bogatijem agrarnom razvoju i većoj naseljenosti. Prema njegovim zapažanjima, ove promjene značajno su utjecale na društveno-ekonomske prilike regije kroz historiju (str. 49–50).

Prvi Patschov dolazak u Bosnu razlikovao se od iskustava njegovih prethodnika, poput Emija Bouea i Otta Sendtnera, koji su također dolazili iz naučnih pobuda pedesetak godina ranije. Iako je stigao u zemlju gotovo potpuno nepoznatu u arheološkom i historijskom smislu, Patsch je imao prednost u odnosu na njih zahvaljujući razvijenijoj infrastrukturi, uključujući uskotračnu prugu pod upravom vojske i mrežu puteva koje je koristila poštanska služba, što mu je olakšalo istraživanja. U septembru 1893. godine Patsch se i trajno preselio u Sarajevo, gdje je postao profesor u sarajevskoj Velikoj gimnaziji, istovremeno preuzimajući i upravljanje rimskom zbirkom Zemaljskog muzeja. Jedno od ključnih arheoloških otkrića Carla Patscha bilo je nalazište Mogorjelo kod Čapljine, koje je otkrio 1899. godine i od tada ga istraživao, poduzimajući sve potrebne mjere za njegovu institucionalnu

zaštitu. Patsch je Mogorjelo smatrao svojim najvažnijim arheološkim poduhvatom, a njegovo odlučno protivljenje planiranoj izgradnji željezničke pruge kroz lokalitet, uz podršku najviših vlasti, omogućilo je očuvanje ovog značajnog područja za buduće generacije arheologa i posjetitelja. Patsch je tvrdoglavo zastupao tezu da je Mogorjelo rimski vojni tabor (*castellum*), iako su kasnija istraživanja pokazala da se radi o snažno utvrđenom kompleksu vila iz doba Dioklecijana. Značaj Mogorjela dodatno je istaknut na naslovnici ove knjige na kojoj se nalazi fotografija s iskopavanja na Mogorjelu, preuzeta iz Patschove ostavštine pohranjene u Südost-Institutu.

Carl Patsch tokom godina sve je snažnije osjećao pripadnost Bosni i Hercegovini, gdje je osnovao porodicu sa suprugom Zoricom i aktivno sudjelovao u društvenom životu Sarajeva. Njegova povezanost s Bosnom ogleda se i u učenju lokalnog jezika, kao i u stvaranju doma u Sarajevu. Njihova kuća, poznata kao "Villa Patsch", danas je zgrada Francuske ambasade u ulici Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka 18, a predstavlja značajan arhitektonski projekt koji je Patsch unaprijedio zajedno sa suprugom. Ta osjećajnost prema domu, u kombinaciji sa znanstvenim interesom za Bosnu, može objasniti zašto je 1910. i 1917. godine odbio poziv na Univerzitet u Pragu, odlučivši ostati u Sarajevu. Patsch je svoj doprinos arheologiji i proučavanju Balkana dodatno učvrstio osnivanjem Bosanskohercegovačkog instituta za balkanske studije (*Bosnisch-herzegowinisches Institut für Balkankunde*) 1904. godine, što je bio važan korak u institucionalizaciji istraživanja ovog područja. Međutim, uprkos uspjesima, suočio se s izazovnim razdobljem obilježenim Prvim svjetskim ratom, kao i sukobima sa Ćirom Truhelkom, tada njegovim kolegom, te Vladimirom Ćorovićem, koji je u to vrijeme već djelovao u Beogradu. Godine 1919. Carl Patsch bio je primoran napustiti Sarajevo i preseliti se u Beč. Iako je 1920. godine odbio ponudu da postane profesor na novoosnovanom Filozofskom fakultetu u Skoplju, već 1921. stigao mu je poziv sa Univerziteta u Beču. Tom prilikom ponuđeno mu je da naslijedi Konstantina Jirečeka (1854–1918) na katedri za „Slavensku historiju i starine s posebnim osvrtom na balkanske zemlje“.

Barić veoma studiozno i znalački interpretira tadašnji *Zeitgeist* pa ističe kako se austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine, prema Patschovom viđenju, može usporediti s rimskim prisustvom u regiji. Obje imperije, koje su u početku bile dočekane s nepovjerenjem lokalnog stanovništva, uspjele su se nametnuti ne samo kao politička vlast, već

i kao pokretači razvoja trgovine, kulturnog života i društvenih reformi. Ova paralela jasno odražava utjecaj Patschove naučne paradigme, koja je u velikoj mjeri bila oblikovana razmišljanjima Theodora Mommsena, jednog od najutjecajnijih historičara antičkog svijeta. Patsch se smatrao posrednim učenicom Mommsena, iako kritičkim, što je priznao prisjećajući se posjete u Berlinu. Njegova istraživanja o rimskim provincijama u jugoistočnoj Evropi, poput Ilirika i Balkana, savršeno su se uklapala u plan publikacije natpisa koji je bio osnova Mommsenovog rada. Jedne prilike, Patsch je posjetio Mommsena u njegovom domu u Berlinu, tada mu se Nijemac obratio riječima: “Već niz godina pratim Vaše radove i mogu reći da ste postigli izvanredne rezultate.’ Kakva radost je to bila! Za mene je to značilo uzdizanje učenika u kalfu. Te riječi sam zapamtio, a cijeli taj susret i danas mi, u 78. godini života, stoji pred očima kao da se upravo dogodio.” (str. 205).

Zapisi koji se osvrću na višemjesečnu ekspediciju u drevnu provinciju Isauriju, koja se odvijala od marta do juna 1902. godine, čine završno poglavlje njegovih životnih uspomena. Patschova autobiografija naglo završava, bez osvrta na posljednja dva desetljeća njegove karijere. Nije poznato da li je planirao obraditi te periode u finalnoj verziji rukopisa, no detaljno bavljenje osjetljivim temama vjerovatno nije bilo u njegovom planu. Politički osjetljiva pitanja, poput zategnutih odnosa između Nijemaca i Slavena ili rastućeg antisemitizma, uključujući njegov vlastiti stav prema toj pojavi, potpuno su izostavljena. Njegov odnos prema Prvoj austrijskoj republici također je zanemaren, pa se o tome može saznati samo iz drugih izvora. Patsch je, čini se, sadržaj svog rukopisa pažljivo prilagođavao vlastitim prioritetima.

Jedna od tema koja je privlačila interes historičara jeste pitanje antisemitizma na Univerzitetu u Beču, gdje je Patsch, prema dostupnim izvorima, bio dijelom struktura koje su otežavale napredovanje naučnika jevrejskog porijekla. Njegovo djelovanje ukazuje na aktivniju ulogu u ovim procesima, iako u njegovim memoarima nema dokaza o ideološkom ili rasistički motiviranom potcjenjivanju Jevreja, koje bi nadilazilo tada rasprostranjeni katolički obojen antijudaizam. S druge strane, njemački historičar Georg Stadtmüller zabilježio je da je Patsch, pred kraj života, tokom jednog posjeta izrazio prezir prema nacizmu i žaljenje zbog diskriminacije kandidata nenjemačkog porijekla na Univerzitetu u Beču nakon 1942. godine (str. 67). Godine 1934. Patsch je penzionisan tokom vala prisilnih i prijevremenih penzionisanja koje je provodilo Ministarstvo, gdje je često bilo teško razlučiti mjere štednje

od politički motiviranih otpuštanja (str. 65).

Memoari Carla Patscha, iako nedovršeni, u uredništvu Daniela Barića nude ne samo detaljan uvid u život jednog od najvažnijih arheologa u Bosni i Hercegovini, već i vrijedan historiografski izvor za razumijevanje naučnog života u Bosni tokom austrougarske uprave. Patschove uspomene ne sadrže ni privatna priznanja ni političke komentare. Umjesto toga, posvećene su detaljnim opisima mjesta i atmosfere, dok su moralni i politički sudovi svjesno izostavljeni. Njegova namjera očigledno je bila da oblikuje porodičnu hroniku, zadržavajući dublje osjećaje i eventualne zamjerke za sebe. Iako Patschovi memoari ne donose sintezu njegovih istraživanja, oni pružaju dubok i intiman uvid u njegov život, odnos prema Bosni i Hercegovini te profesionalni rad, koji je, uprkos nedovoljnoj valorizaciji, bio ključan za razvoj arheološke struke u ovom dijelu Evrope. Kritičari su često zamjerali Carlu Patschu što, uprkos značajnim istraživanjima i pisanju o arheološkim temama, nikada nije pružio sveobuhvatan pregled svojih radova. Njegova vlastita napomena da nije napisao „pravu sintezu“ života i istraživanja često se navodila u analizama njegovog djela. Ipak, uprkos tim kritikama, Patsch je dao izuzetan doprinos arheologiji Bosne i Hercegovine, posebno u proučavanju njene antičke topografije. Njegovi radovi, koji su u gotovo svim područjima bila pionirski, i danas su od neprocjenjive važnosti za razumijevanje antičke prošlosti ovog prostora.

Knjiga *Die Lebenserinnerungen von Carl Patsch: Archäologie eines Lebens zwischen Böhmen und Bosnien* Daniela Barića predstavlja izuzetno vrijedno i detaljno istraženo djelo, temeljeno na bogatoj dokumentaciji i širokom spektru izvora. Barić uspijeva ponuditi ne samo iscrpan uvid u život i rad Carla Patscha, već i širi historijski i kulturni kontekst koji je oblikovao njegovo djelovanje. Takva temeljitost i jasnoća čine ovu knjigu neprocjenjivim doprinosom razumijevanju arheologije i historije Bosne i Hercegovine pod austrougarskom upravom. S obzirom na njenu značajnu naučnu vrijednost, bilo bi izuzetno korisno prevesti ovo djelo kako bi postalo dostupno širem krugu čitatelja.

Nedim Rabić

nedimrabic@gmail.com

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju

DIGIOST

*Ausgrabungen in Mogorilo.
1902.*

Die Lebenserinnerungen von Carl Patsch

Archäologie eines Lebens
zwischen Böhmen und Bosnien

Daniel Baric (Hg.)

 Frank & Timme